

is een schat aan gegevens als aanzet tot verder onderzoek bijeengebracht. Zeker wanneer men beseft, dat de computerverwerking van historisch cijfermateriaal nog in de kinderschoenen stond toen de onderzoeker (in 1975) met dit project begon, krijgt men ontzag voor de berg werk die is verzet.

Nog een enkel punt van detailkritiek zij mij veroorloofd: het is jammer dat een boek met zo'n rijk geschakeerde inhoud slechts een register van persoonsnamen bevat. Om de behandelde plaatsen, of een begrip als een veertelling te kunnen vinden, moet men nu zelf steeds de gehele tekst door. En daartoe zijn inhoudelijk meer dan genoeg andere argumenten voorhanden.

D. E. H. de Boer

W. van Anrooij, *Spiegel van ridderschap. Heraut Gelre en zijn ereredes* (Dissertatie Leiden 1990, Nederlandse literatuur en cultuur in de middeleeuwen I; Amsterdam: Prometheus, 1990, 320 blz., f49,50, ISBN 90 5333 021 6).

In dit proefschrift van een Neerlandicus staat een literair genre uit de veertiende eeuw centraal, dat voornamelijk in het Duitse Rijk is beoefend, en wel het genre van de ereredes. Dit waren lofdichten op gestorven ridders uit het min of meer recente verleden, soms gehuld in een allegorische vorm ('episch') en soms meer direct gepresenteerd als een dadenbeschrijving ('enkelvoudig'), en altijd eindigend met een beschrijving van het heraldisch blazoen van de betreffende held. Een deel van de overgeleverde ereredes is anoniem, maar voorzover hun auteurs bekend zijn, blijken er zich minstens twee herauten onder te bevinden: de Oostenrijker Peter Suchenwirt en de Nederlander Claes Heynen zoon, beter bekend als heraut Gelre. Om die laatste gaat het hier vooral: zijn levensloop aan het Gelderse en later aan het Hollandse hof, respectievelijk als heraut Gelre en heraut Beyeren, en het corpus van zijn twaalf ereredes.

Daarbij is het Wim van Anrooij niet in de eerste plaats te doen geweest om de literaire waarde of taalkundige aspecten van die gedichten, maar om hun cultuur-historische betekenis en context. Om die te achterhalen, heeft hij zich moeten begeven op het weinig betreden terrein van de heraldiek als historisch specialisme en van het verband tussen schrijfhand en verluchting in het weliswaar zeer beroemde maar weinig bestudeerde Wapenboek Gelre; verder in de grafelijkheidsrekeningen van Blois/Schoonhoven, Gelre onder het Gulikse en Holland onder het Beierse Huis en andere bronnen betreffende uitbetalingen aan speellieden, herauten en boden. Van heraut Gelre en heraut Beyeren zijn niet alleen de ereredes en andere gedichten in het Wapenboek Gelre maar ook de kortere en langere kronieken in andere codices bestudeerd, waaronder zich diverse autografen blijken te bevinden — verwarrend genoeg niet ondubbelzinnig van dezelfde hand, maarnu eens in dit en dan weer in dat type schrift. Dezelfde man wisselde af en toe van handschrift, zoals hij ook wisselde van taalgebruik: in zijn Gelderse periode voorzien van Duitse 'inkleuring' en in zijn Hollandse tijd met een Westnederlands dialect.

Herauten waren de deskundigen bij uitstek om de daden van ridders te kunnen beoordelen en ook de eventuele grootspraak daarin; daden die in feite geen 'waeldaet' waren geweest, dat wil zeggen verricht 'durch Got, durch ere', dus zowel uit ethisch-religieuze overwegingen als terwille van de eer in de wereld, maar louter om voor de buitenwereld op te vallen. Verder konden herauten ook de wapenschilden van bepaalde ridders in het gewemel van een tournooi herkennen, en niet minder belangrijk, hun uitmonstering tijdens de 'Pruisenreizen'.

Aan deze kruistochten naar de Baltische landen, waar onder leiding van de Duitse Orde gevochten werd tegen de heidense Polen en Litouwers, namen ridders uit de hele christenheid

deel, maar met een groot aandeel daarin van mensen uit het Duitse Rijk, en daarbinnen weer van tussen Maas en Rijn, het land der 'Ruwieren' of Ripuariërs. Sinds heraut Gelre 'wapenkoning der Ruwieren' was geworden, wat omstreeks 1395 het geval moet zijn geweest, is hij, naar Van Anrooij aannemelijk maakt, zijn Wapenboek gaan aanleggen, dat niet tot zijn ambtsgebied beperkt bleef. De ereredes, die hij vervolgens zelf als voorwerk aan dit Wapenboek toevoegde, hadden wel vooral betrekking op ridders uit het gebied tussen Maas en Rijn; opvallend velen van hen hadden zich tijdens een of meer Pruisenreizen roem verworven.

Wim van Anrooij heeft met zijn grondig en veelzijdig onderzoek verschillende conclusies kunnen trekken die van het gangbare beeld afwijken of die betwist werden. In de eerste plaats is wel duidelijk geworden dat Claes Heynen zoon, die als bode in de rekeningen van Blois te Schoonhoven voorkomt in 1371 -1373 en 1376, dezelfde was als heraut Gelre aan het hof van hertog Willem van Gulik/Gelre van 1380 tot 1401 -1402 en als heraut Beyeren aan het Hollandse hof van 1403 tot 1414. Hertog Willem van Gulik/Gelre was sinds 1379 gehuwd met Katharina van Beieren, een zuster van Willem van Oostervant, de latere graaf Willem VI van Holland; en deze twee kinderen van hertog Albrecht van Beieren, graaf van Holland en Henegouwen, waren weer achtereef en -nicht van Jan van Blois, die heer van Schoonhoven was. De familieverbanden van zijn dienstheren zijn dus beslissend geweest voor de carrière van Claes Heynen zoon, die als heraut Gelre ook is uitgeleend aan Willem van Oostervant om hem op een Pruisenreis te begeleiden in 1386-1387.

Een andere conclusie betreft het tijdstip van aanleg van het Wapenboek Gelre en van de bundeling der ereredes in het voorwerk daarvan: met de aanleg van het Wapenboek Gelre is ongeveer een kwart eeuw later begonnen dan men altijd dacht: niet ca. 1370 maar pas ca. 1395, nadat de maker wapenkoning der Ruwieren was geworden; maar die functie kreeg hij niet pas als heraut Beyeren maar reeds in Gelderse dienst. Verder zijn ook de ereredes grotendeels tot stand gekomen in de jaren 1395-1400, dus ook in de Gelderse periode, en alleen voltooid in Holland. Zelf heeft de heraut de twee gedeelten tot één codex samengevoegd. Anders dan men vroeger dacht, liggen zijn ereredes chronologisch na, niet voor die van Peter Suchenwirt.

Wat betreft de functie van de ereredes verwerpt Van Anrooij de opvatting dat zij vooral in opdracht van nabestaanden werden vervaardigd, om te dienen bij begrafenis- en memoriediensten, en dat de toehoorders van meet af aan wisten over welke ridder een rede handelde. Naar zijn mening waren de herauten onafhankelijk in hun oordeel en kozen ze zelf hun helden uit, soms lang na hun dood; verder speelden ze een spel met hun toehoorders, door pas na vele strofen te onthullen om wie het nu eigenlijk ging en door de blazoenbeschrijving te stellen in termen van deugden en edelstenen, die niet iedereen zomaar begreep.

Dit boek bevat zoveel materiaal, ook in het uitvoerige notenapparaat verstopt, dat de lezer wel eens moeite heeft de draad te volgen: de auteur heeft geworsteld met compositieproblemen. Gelukkig is het geheel voorzien van twee bijlagen (I: Corpus ereredes, en II: Corpus overige korte veertiende-eeuwse lofdichten), een uitvoerige bibliografie, een verantwoording, een namen- en zakenregister en een *Zusammenfassung*, zodat de strekking na herlezing toch wel duidelijk wordt. Daarmee zijn we een verrassend inzicht rijker geworden in een verwaarloosd gebied van onze veertiende-eeuwse cultuurgeschiedenis.

NIEUWE GESCHIEDENIS

G. Birtsch, M. Trauth, I. Meenken, *Grundfreiheiten. Menschenrechte 1500-1850. Eine internationale Bibliographie*, I (Stuttgart (Bad Cannstatt): Frommann-Holzboog, 1991, liv + 563 blz., DM480,-, ISBN 3 7728 1356 9); *idem*, II (*Ibidem: idem*, xiii + 778 blz., ISBN 3 7728 1357 7).

Sinds het midden van de jaren zeventig wordt aan de universiteit van Trier, met subsidie van de stichting 'Volkswagenwerk', onderzoek gedaan naar de vergelijkende geschiedenis van de grondrechten in Europa. De resultaten van twee internationale symposia (1979 en 1983) zijn gepubliceerd in een serie 'Veröffentlichungen zur Geschichte der Grund- und Freiheitsrechte' I, II (1981, 1987), verzorgd door Günter Birtsch. Dezelfde editor is primair verantwoordelijk voor de uitgave van een bibliografie op het terrein der grondrechten—een project waarvan wel niemand in de beschaaftde wereld het 'nut' in twijfel zal trekken. Gezien de overstelpende hoeveelheid bronnen en literatuur hebben de editoren zich grenzen moeten stellen. Zij constateren dat de middeleeuwen weliswaar al exemplarische charters kenden van het type 'magna charta', maar dat pas in de zestiende eeuw discussie en publicistiek losbarstten. Men kan dat argument respecteren maar het toch betreuren dat de rechtstraditie nu wel van een erg willekeurige cesuur wordt voorzien. Geografisch is gekozen voor het Angelsaksische cultuurgebied, voor Frankrijk, het Duitse Rijk en de Nederlanden. Over Italië, Zwitserland enz. valt te twisten; wij concentreren ons hier op de Nederlanden.

Eerst moet dan nog wel aangegeven worden hoe de editoren de zakelijke inhoud van hun onderwerp hebben afgegrensd. Daar ligt wellicht de grootste moeilijkheid omdat die 'mensenrechten' zelf in discussie en in ontwikkeling waren, naar hun definitie en inhoud. In de woorden der uitgevers: 'Es musste deshalb ein universales Kriterium der bibliographischen Einschlägigkeit bestimmt werden, das es erlaubte, den allgemeinen Freiheitsbegriff der theologischen oder philosophischen Anthropologie zuverlässig aus dem Berichtsfeld auszugrenzen. Als geeignet erwies sich hierfür der Bezug auf die politische Ordnung, den Staat'. Alleen die geschriften die expliciet vrijheidsrechten in of tegenover de staat formuleerden, mochten hier een plaats vinden: niet 'libertas' maar 'liberum libertatis exercitium in re publica' behoorde bibliografisch object te zijn (xxi). Allicht bestaat hier een ruime marge voor subjectieve interpretatie.

Nog een paar beperkingen schenen nodig: terzijde bleven de tijdgebonden rechtspostulaten als het recht op lichaamsverzorging, kleding en dergelijke, en de burgerrechtelijke literatuur die de bestaande rechtsregels slechts beschreef. Daartegenover hebben de editoren ruimhartig literatuur over armenzorg en het Angelsaksische 'libel'-proces opgenomen.

Deze bibliografie kent een tweedeling in de tijd: voor en na 1850. De beide thans verschenen delen betreffen de periode tot 1850; ze is geografisch ingedeeld naar de vier genoemde cultuurgebieden. Nog twee delen zullen volgen die in thema's zullen zijn verdeeld. Als afsluiting is een omvangrijk registerdeel voorzien. Binnen de vier cultuurkringen zijn de boektitels slechts alfabetisch geordend. Aan de titels zijn echter *sigla* toegekend die herordening in een systematisch register mogelijk maken en die nu al direct laten zien in welke categorie de editoren een titel hebben geplaatst, bijvoorbeeld mensenrechten-algemeen, bescherming en emancipatie van minderheden (respectievelijk joden, katholieken, protestanten), vrijheid van vereniging, stakingsrecht enz.

De Nederlanden tussen 1500 en 1850 beslaan in deel II de bladzijden 527-778 (nrs. 7283-8957). We vinden er titels over slavernij, abolitie, drukpers, kettervervolging, scheiding van kerk en staat, de Opstand, remonstranten, hugenoten, de Afscheiding, duivelsgeloof, gelijke